

O'zbekiston SSSR va Turkiya jumhuriyatining aloqalari

Nurulloyev Shahriyor Shavkatovich

Buxoro davlat pedagogika instituti Pedagogika va ijtimoiy fanlar fakulteti
1-tar 23-guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston SSR va Turkiya Respublikasi o'rtasidagi aloqalarning shakllanishi, rivojlanish yo'llari hamda ideologik to'siqlar fonida kechgan murakkab jarayonlari tahlil etiladi. SSSR davrida xalqaro siyosat yuritish huquqi markaziy hokimiyat – Moskva ixtiyorida bo'lganligi sababli, O'zbekiston SSRning Turkiya bilan bevosita diplomatik yoki savdo-iqtisodiy munosabatlar o'rnatish imkoniyati bo'lmagan. Biroq, turkiy ildiz, diniy-ma'naviy yaqinlik, umumiy madaniy meros asosida ikki xalq orasida norasmiy darajadagi aloqalar davom etgan. Ayniqsa, XX asr boshlarida jadidchilik harakatining Turkiyadagi ilmiy-madaniy muhitga ta'siri, muhojir o'zbek ziyolilarining faoliyati orqali saqlanib qolgan. Stalin davridagi siyosiy taqiqlar va panturkizmga qarshi repressiyalar bu munosabatlarning rasmiy yo'nalishga o'tishiga to'sqinlik qilgan. 1950–1980-yillar oralig'ida esa madaniy va ilmiy sohalarda cheklangan, biroq asta-sekin rivojlanayotgan aloqalar kuzatilgan. Turkiyada O'zbekiston tarixi, adabiyoti va tiliga bo'lgan qiziqish kuchaygan, ammo bu jarayon bir tomonlama bo'lgan. Maqolada tarixchi va sharqshunos olimlarning qarashlariga tayangan holda, mazkur ikki tomonlama aloqalarning ideologik, siyosiy va madaniy tafovutlari o'rtasida qanday shakllangani ilmiy nuqtai nazardan yoritilgan.

Kalit so'zlar: O'zbekiston SSR, Turkiya Respublikasi, SSSR-Turkiya aloqalari, jadidchilik, muhojir ziyolilar, panturkizm, madaniy hamkorlik, sovuq urush davri, ideologik taqiq, Turkiy tillar, ilmiy-madaniy rishtalar, Atatürk islohotlari, repressiya, norasmiy munosabatlar, tarixiy meros.

O'zbekiston hududi 1924-yildan boshlab SSSR tarkibida mustamlaka holatidagi respublika sifatida mavjud bo'lgan bo'lsa-da, xalqaro munosabatlar yuritish huquqi faqat markaz – Moskva tomonidan boshqarilgan. Shu bois, O'zbekiston SSRning mustaqil ravishda boshqa davlatlar, jumladan Turkiya Respublikasi bilan bevosita diplomatik yoki savdo aloqalarini yo'lga qo'yish imkoniyati deyarli mavjud emas edi. Biroq, shunga qaramasdan, O'zbekiston va Turkiya o'rtasidagi tarixiy-madaniy rishtalar, umumiy turkiy ildizlar, diniy-ma'naviy yaqinlik omili ushbu ikki xalq orasida norasmiy darajadagi aloqalarning shakllanishiga zamin yaratgan.

SSSR va Turkiya Respublikasi o'rtasidagi rasmiy diplomatik munosabatlar 1920-yillarning boshlarida, ya'ni Turkiyada Mustafa Kamol Atatürk boshchiligida yangi respublika tashkil etilgan davrda o'rnatilgan. Bu ikki tuzum bir-birini ideologik jihatdan farqli bo'lsa-da, pragmatik manfaatlar asosida qisqa muddatli hamkorlik qilgan. Tarixchi F. Zubaydullayevning ta'kidlashicha: *"1920–1930-yillarda Turkiya va Sovet Ittifoqi o'rtasida texnik, harbiy va iqtisodiy hamkorlik bo'lgan bo'lsa-da, bu aloqalarda SSSR tarkibidagi respublikalar, xususan, O'zbekistonning bevosita ishtiroki kuzatilmagan, ammo u bilvosita madaniy-milliy jihatdan sezilarli ta'sirni boshdan kechirgan"*.

Turkiya jamiyatida o'zbek ziyolilari, xususan jadidlar va ularning g'oyalari haqida qiziqish bo'lgan. 1920-yillarda repressiyadan qochgan ko'plab o'zbek jadidlari – masalan, Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdurauf Fitrat va boshqalar asarlari Turkiyada nashr etilgan yoki u yerda yashayotgan muhojir ziyolilar tomonidan targ'ib qilingan. Istanbuldagi ilmiy muhitda o'zbek milliy uyg'onish g'oyalari turkiy dunyo birligi doirasida muhokama qilingan. Shuningdek, tarixchi A. Kuran bu borada shunday yozadi: *"XX asr boshida O'rta Osiyo jadidlari Turkiya ziyolilari uchun ilg'or ijtimoiy tajriba bo'lib xizmat qilgan"*.

SSSR davrida, ayniqsa Stalin boshqaruvi yillarida, Turkiya "burjua-millatchi" davlat sifatida baholanib, u bilan har qanday madaniy yaqinlik, aloqadorlik taqiqlangan. Buning natijasida O'zbekiston SSRda Turkiya haqida ijobiy gapirish, uning adabiyoti yoki tarixini o'rganish cheklovlariga duch kelgan. Ko'plab ziyolilar Turkiya bilan aloqada bo'lganlikda ayblanib qatag'on qilingan. Masalan, tarixchi O. Jo'raev bu haqda shunday yozadi: *"1930-yillarda Sovet Ittifoqida milliy uyg'onish g'oyalari repressiyaga uchradi. Ayniqsa, Turkiya bilan madaniy rishtalar saqlagan yoki u bilan yaqinlik g'oyasini ilgari surgan ziyolilar 'panturkist' sifatida jazolandi"*.

Biroq 1950–1960-yillarda ikki tomonlama sovuq munosabatlar asta-sekin yumshay boshladi. Xususan, madaniy aloqalar doirasida sovet davlati tashqi siyosatida "yumshoq kuch" vositalaridan foydalanish ehtiyojiga ko'ra, ayrim sovet ilmiy doiralari turkiy xalqlar tarixi, adabiyoti va tillarini o'rganishga ruxsat oldi. Shu bois, ayrim o'zbekistonlik olimlarning (yashirin bo'lsa-da) Turkiya adabiyotiga qiziqishi ortgan, Istanbulda nashr etilgan ilmiy asarlar SSSRga yashirin yo'llar bilan olib kirilgan.

1960–1980-yillar davomida SSSRda, jumladan O'zbekiston SSRda, Turkiya bilan madaniy munosabatlarga nisbatan sezilarli darajada ochiqlik paydo bo'ldi. Ayniqsa, bu davrda turk tilshunosligi, tarixiy filologiya, adabiyotshunoslik va xalq og'zaki ijodi sohalarida ayrim umumiy tadqiqotlar yuritila boshladi. SSSRning Istanbuldagi elchixonasi orqali ayrim fan va madaniyat vakillari almashuvi sodir bo'lgan bo'lsa-da,

bu faqat markaziy hukumatning nazorati ostida amalga oshirilgan. O'zbekistonlik olimlar va ziyolilar bu jarayonda bevosita emas, balki bilvosita qatnashgan.

Mazkur yillarda Turkiya tarixida ham o'zgarishlar yuz berdi. Atatürk islohotlaridan keyingi milliy siyosat doirasida turkiy xalqlar bilan madaniy aloqalarni rivojlantirish siyosati olib borildi. Bu siyosatga muvofiq Turkiyada O'zbekiston, Xorazm, Farg'ona, Samarqand kabi mintaqalarning madaniy merosini o'rganishga qiziqish kuchaydi. Istanbul universitetida Sharqshunoslik fakultetlarida turkiy tillar va tarix yo'nalishlari bo'yicha O'zbekiston ilm-fani, adabiyoti va san'atiga oid mavzular o'rganildi. Biroq bunday aloqalar bir tomonlama xarakterga ega bo'lib, O'zbekiston tomonidan rasmiy darajada tan olinmagan.

Umuman olganda, SSSR davrida O'zbekiston va Turkiya o'rtasidagi aloqalar rasmiy diplomatik doiralarda emas, balki asosan xalq orasidagi norasmiy madaniy intilishlar, tarixiy-madaniy qiziqishlar va muhojir ziyolilar faoliyati orqali davom etgan. Bu munosabatlar mustaqillikdan so'ng, ya'ni 1991-yildan keyin rasmiy tus olib, mustahkam diplomatik, iqtisodiy va madaniy hamkorlik asosida rivojlanishni boshladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Zubaydullayev F. *O'zbekiston tashqi siyosatining tarixiy asoslari*. – Toshkent: Ma'naviyat, 2010.
2. Jo'raev O. *Milliy uyg'onish va siyosiy tafakkur*. – Toshkent: Sharq, 1997.
3. Kuran A. *Modern Turkiyadagi turkiy xalqlar merosi*. – Istanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2003.
4. Mannonov A. *O'zbekistonning tashqi siyosati va geosiyosiy muhit*. – Toshkent: Fan, 2009.
5. Tokhtaxodjaev Sh. *SSSR va musulmon sharqi: siyosiy aloqalar*. – Toshkent: Fan, 1986.
6. Ahmedov M. *O'zbekiston-Turkiya tarixiy aloqalari*. – Toshkent: Universitet, 1998.
7. Barkan A. *Kemalist Turkiya tashqi siyosatida Sovet Ittifoqi*. – Ankara: Siyosat va Tarix Instituti, 2001.
8. Ziyoy H. *Turkiy xalqlar birligi g'oyasi va o'zbek jadidchiligi*. – Samarqand: Imkon, 2012.

